

ДОКУМЕНТАЛЬНО-АРХЕОГРАФІЧНА БАЗА ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

Нині активізувалася увага дослідників до вивчення проблем регіональної історії. Цю ситуацію ми спостерігаємо практично в усіх регіонах України, чи не найбільше — з Центральної України. Важливо надати допомогу історикам, краєзнавцям у налагодженні справді високоефективного наукового пошуку. Тому метою статті є порушення питання про актуалізацію чинної джерельно-історіографічної бази (особливо із середньовічної історії) для наукових студій. Наявна джерельна база, створена видатними спеціалістами, фахівцями, нині є основою для глибоких наукових розвідок.

Вирішальне значення для становлення і розвитку вітчизняної історичної науки та в її складі історичного краєзнавства мало створення в середині ХІХ і на початку ХХ ст. фундаментальної археографічної джерельної бази на основі упорядкування державних архівів і рукописних фондів бібліотек і музеїв, поповнення їх численними документами з різних установ і приватних колекцій та опублікування найважливіших із них для широкого кола науковців і читачів. Специфіка формування багатющої джерельної бази, зокрема, для потреб дослідження минувшини Центральної України, полягала в тому, що над виявленням, систематизацією й оприлюдненням документів с ХІV-ХІХ ст. цього регіону активно працювали як російські й українські історики, археографи й архівісти Києва, Петербурга, Москви, Харкова, Львова, так і польські науковці Варшави, Кракова і Вільнюса.

Протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. здійснено численні видання збірників документів і матеріалів, записів з історії Центральної України, які сьогодні становлять великий опублікований архів. Він має важливе наукове і пізнавальне значення. Цінність археографічних видань не однозначна. Наприклад, до унікальних за своїм змістом доцільно зарахувати багатотомний серіал документів і матеріалів «Архива Юго-Западной России» (1859-1914); «Джерела до історії України-Руси» (1895- 1903) та польською мовою "Історичні джерела" О. Яблоновського й А. Павинського (1875-1903). Зрозуміло, що добірки документів і матеріалів засновані на різних методологічних і методичних засадах, виконують суспільно-політичне навантаження тієї епохи, за часів якої їхній видавали. Проте опубліковані документи є об'єктивним перелом для дослідників і дають можливість читачеві самому проаналізувати їх характер і значення змісту без ідеологічних та інших міркувань упорядників.

Початки формування документально-археографічної бази історичної науки в Росії та Україні закладені створенням 1834 р. у Петербурзі Археографічної комісії, спочатку як тимчасової, а з 1837 р. вже постійної

дослідницько-видавничої установи для збирання, упорядкування та опублікування історичних документів і матеріалів, головним чином XIV - XVIII ст., що діяла до 1922 р. За час свого існування вона опрацювала й оприлюднила сотні тисяч джерел із минулого народів Російської імперії, у тому числі українського. Для Істрії Центральної України найбільш важливі серійні й багатотомні видання Петербурзької Археографічної комісії "Полное собрание русских летописей" (СПб., 1841-1921, т. 1-24), "Русская историческая библиотека" (СПб., 1872-1927, т. 1-39), "Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи" (СПб., 1836-1838, т. 1-4), Акты исторические" (СПб., 1841-1842, т. 1-5), Акты Западной России" (СПб., 1846-1853, т. 1-5) та інші. Проте найбільшим за кількістю середньовічних документів і матеріалів, що стосуються конкретно Центральної України з 1361 р. до кінця XVIII ст., зосереджено з "Актами, относящимися к истории Южной и Западной России" (СПб., 1863-1892, т. 1-15). Перші дев'ять томів цього видання готував, коментував і редагував висланий з України за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві, згодом професор Петербурзького університету, М. Костомаров. Зокрема, при його участі в "Актах ЮЗР" вміщено чимало документальних відомостей про міста і села Центральної України, а також джерела періоду Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр., епохи Руїни, гайдамацьких рухів.

1843 р. у Києві також було засновано "Тимчасову комісію для розгляду давніх актів" (Київська Археографічна комісія). Офіційно Комісія існувала як урядова при Канцелярії Київського генерал-губернатора, але в ній працювали переважні професори, викладачі й наукові співробітники університету Св. Володимира, духовної академії, Центрального архіву давніх актів та інших закладів міста. Організуючи археографічні, фольклорно-етнографічні, археологічні експедиції; видаючи книги, об'єднуючи під своєю егідою кращі наукові сили. Комісія незабаром стала по суті своєрідною Українською Академією наук, центром українознавства і регіонального вивчення України і насамперед Центральної України.

Головне завдання Київської Археографічної комісії полягало у виявленні, збиранні, упорядкуванні й публікації документальних матеріалів XIV-XVIII ст. Першим упорядниками й редакторами видань Комісії були професори університету В. Домбровський (історія), М. Іванишев (право), М. Максимович (пам'ятки словесності й культури).

На основі зібраних актових книг, люстрацій та інших документів, монастирських і урядових архівів, міських і земських судів, приватних колекцій було видано Археографічною комісією чотири томи "Памятников" (К., 1845, 1846, 1852, 1859), а також "Летопись Самовидца" (К., 1877), "Летопись Григорія Грабянки" (К., 1854), "Летопись Самуила Величка" (К., 1848-1864, т. 1-4), "Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной России" (К., 1888), "Грамоты великих князей литовский с 1390 по

1569 гг." (К., 1868) та інші, в яких широко представлені цінні й унікальні джерела соціально-економічного, політичного, духовного і культурного характеру про Центральну Україну.

Для подальшого зберігання писемних пам'яток у 1852 р. при Київській Археографічній комісії засновано Центральний архів давніх актів, який раніше функціонував у приміщенні університету. Сюди звели 5 815 актових книг, 453 381 окремих документів XVI-XVIII ст. із губерній Центральної України. Водночас співробітники Комісії впродовж другої половини XIX ст. постійно займалися розшуками і поповненням фондів архіву цінними документами.

Першим, хто започаткував археологічне вивчення Центральної України для потреб "Тимчасової комісії для розгляду давніх актів" і його архіву, став один з її фундаторів, професор університету св. Володимира Василь Федорович Домбровський (1810-1845). Талановитий учений-історик, почесний член Копенгагенського королівського товариства Північних антикваріїв В. Домбровський народився в сім'ї чиновника в м. Гомелі (Білорусь). У 1825 р. він блискуче закінчив Ніжинську гімназію князя Безбородька, і одержав ступінь кандидата вищих наук. До 1838 р. В. Домбровський працював спочатку викладачем Ніжинського ліцею, а згодом у Київській першій гімназії. Обдарованого педагога помітив попечитель Київського навчального округу, а пізніше Міністр народної освіти С. Уваров. За його рекомендацією В. Домбровського, прийнято на кафедру російської історії університету св. Володимира. За його вказівками Київський генерал-губернатор наказав зібрати всі актові книги судово-адміністративних установ XVI-XVII ст., які відправлені до Архіву давніх актів у Києві. Цікаво, що в 40-і роки XIX ст. Домбровського, як і Київську Археографічну комісію, майже обходили історичні документи й матеріали XVIII й особливо XIX ст.

Запропонована документально-археографічна база є основоположною для історичного краєзнавства Центральної України при вивченні подій вітчизняної історії у XIV-XVIII ст. Вона опублікована, має чітко розроблений апарат. Тому для дослідників, краєзнавців, студентів-істориків безумовним є обов'язкове використання запропонованих джерел. У статті використано класифікацію джерел, запропоновану О. Ковальським, Ю.Мициком, В. Соханем, В. Коцуром та іншими авторами в публікаціях "Українського історичного журналу" протягом 1999-2003 рр.